

SIPOS GÁBOR

ERDÉLY METAMORFÓZISA
(1661–1703–1709)
A ROMÁN SZAKIRODALOMBAN

Kezdetnek George Bariț Părți alese din istoria Transilvaniei¹ c. háromkötetes könyvét választottam, amelynek első kiadása 1889-ben jelent meg Szebenben. Ez Erdély kora újkori történetének első román nyelvű, kora történetírásának általános szintjét megközelítő feldolgozása. Megjelenése óta gyakran idézték és idézik ma is, második kiadását épp az állandó használata indokolta. Amint címe is jelzi, Erdély történetét a 17. század utolsó harmadától, pontosabban 1683-tól a 19. század második feléig tárgyalja, igen részletesen és alaposan. Megjelenése óta az egyetlen átfogó történelmi munka a román szakirodalomban, amely több száz lapon tárgyalja a most vizsgált történelmi korszakot.

Bariț véleménye szerint Erdély változásának kezdete 1683-ra tehető, amikor a török seregek Bécs alatti veresége és Esztergom visszafoglalása megingatta az erdélyieknek a török hatalom mindenhatóságába vetett hitét, és ennek következtében Apafi kapcsolatokat keresett a bécsi udvarral. Az erdélyi arisztokrácia, amelyik korábban bécsi kapcsolatai miatt végeztette ki Bánffy Dénest, ekkortól maga is a császári udvar felé tájékozódott. E nagy politikai irányváltás miatt választotta a szerző műve kezdő dátumául az 1683-as esztendőt.

Apafit e munka lusta és nemtörődöm emberként jellemzi, aki bár természete szerint jó volt, de önálló ítéletre képtelen, ezért az ország politikáját erősen befolyásolták tanácsadói, elsősorban Teleki Mihály és a fejedelemsz-

1 *George Bariț: Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*. II. kiadás. Brașov 1993. vol. I. 102–110, 123–135, 146–153, 282–283.

szony, Bornemissza Anna. A fejedelem az udvarába készakarva a legfanatikusabb kálvinista lelkészeket hívta meg, akik gyakran veszélyes befolyást gyakoroltak az államügyek intézésére. A teológiai témák erősen érdekelték, és szívesen bíbelődött az órákkal. Hosszú uralkodása boldogtalan volt az ország számára („prea nefericită pentru țară”).

Az I. fejezet 4. §-ában az Apafi-kori társadalmi állapotokat jellemzi a szerző, és – erős túlzással – azt állítja, hogy a jobbágy semmiféle személy szerinti joggal nem rendelkezett, teljesen földesura rendelkezése alá tartozott, sorsa kevésbé különbözött az antik Róma rabszolgáitól.

Apafi fejedelemségét Bethlen Miklós Moribunda Transsylvania (1688) c. röpirata nyomán jellemzi, az uralkodó ekkorra teljesen kiengedte a kezéből a kormányt, a korábbi években egymást érték az összeesküvések, nem működött a fejedelmi kancellária, a kincstár kiürült stb. Ugyancsak idézi Bethlen Önéletírását is az ország szomorú állapotának leírásában.

A III. fejezetben foglalja össze a szerző az erdélyiek tárgyalásait a bécsi udvarral 1683. évvel kezdődően. Kifejti, hogy a 17. században a református vallású, ún. nemzeti fejedelmek uralkodása idején Erdély lakossága elidegenedett a Habsburg-háztól, amit főként a gögös német és magyar arisztokrácia ellenségeskedése okozott. Így Erdély szívesebben vállalta a török fennhatóságot, amely adófizetéssel járt ugyan, de az csak az Apafi tehetetlen uralkodás idején nőtt meg jelentősen. Egyébként Erdély jobban járt, mint a román fejedelemségek, mert itt a törököknek nem lehetett földbirtokuk. Csak a gyámoltalan Apafi-kormányzat idején kísérelhette meg a váradi pasa, hogy az uralmát kiterjessze egész Kolozsvárig. Ez a Habsburg-ellenesség olyan erős volt, hogy a császári udvarral tárgyaló erdélyi arisztokratákat árulóként kivégezték.

1683-ban Apafi részt vett a törökök oldalán Bécs ostromában – írja a szerző –, az oszmán seregek veresége után azonban titokban azonnal felvette a tárgyalást a császári udvarral. E tárgyalások megszakítatlanul folytak a következő években, intenzitásukat a keresztyén seregek hadi sikerei meg XIV. Lajos francia király Habsburg-ellenes akciói befolyásolták. 1685-ben Antidie Dunod jezsuita a császár követeként tárgyalt Erdélyben. Részletesen bemutatja Dunod szerződésterveit és az erdélyi politikusok feltételrendszerét, Bécs és Erdély jelentősen eltérő szándékainak és célkitűzéseinek összehasonlítását az olvasóra bízva. Sorra veszi Vajda László követségét a császárhoz, Daczó Györgyét a

budai pasához, amelyek az események sodrában eredménytelenek maradtak. 1685 végén Veterani generális bevonult Máramarosba, és bár folyamatosan zajlottak a diplomáciai tárgyalások a Habsburg–erdélyi-szövetség létrehozására, a császári csapatok 1687-ben már Szebenbe is bevonultak – az erdélyi államférfiak nagyon is kiérdemelték, hogy úgy tárgyaljanak velük, ahogyan történt.

Kifejti Bariț a fejedelmi tanács mellé rendelt deputáció jelentőségét, amelyet az országgyűlés a kormányzat munkájának hatékonyabbá tétele végett hozott létre 1685-ben. A következő években az erdélyi kormányzat olyan semlegességi politikát folytatott a tárgyalások során, amely a „két széken való üléshez hasonlít” – mondja a szerző.

1687-ben a császári csapatok mohácsi győzelme után Lotharingiai Károly hadseregével Erdélybe vonult, és a fejedelemmel megkötötte a balázsfalvi szerződést, amelyet teljes szövegében közöl a szerző, hogy román nyelven is hozzáférhető legyen. Véleménye szerint a szerződés megkötésétől, 1687. október 27-től számítható a Habsburg-uralom Erdélyben. Tanulságos ugyanakkor a szerződés és az 1691-es lipóti diploma összehasonlítása, amelyet az olvasóra bíz. Összefoglalóul megjegyzi, hogy a balázsfalvi szerződés nyereség volt az országnak, Károly herceg ugyanis egy felfegyverzetlen és rosszul kormányzott országba vonult be 27 ezres hadseregével, ahol a fejedelem és a tanácsosok széthúztak, megosztottak voltak, és a lakosság nem szerette őket. Feltételek nélkül is elfoglalhatta volna Erdélyt, azonban óvatos és előrelátó politikát folytatott, ami utólag fölöslegesnek bizonyult.

Erdély 1690 utáni történetéből bemutatja a lipóti diplomát, az annak létrejöttét megelőző, Bethlen Miklós által folytatott bécsi tárgyalásokat, és vázolja a Gubernium létrehozásának folyamatát. Ezt az időszakot tárgyalva természetesen nagy teret szentel a román ortodox egyház Rómával való egyesülésének, kezdve a Habsburg politika és a katolikus egyház szándékaival és céljainak bemutatásával, részletezve a tárgyalásokat, az erdélyi protestáns rendek ellenállását, majd az egyesülés lefolyását. Leszögezi, hogy az egyesülés korántsem fogta át az ortodox egyház egészét, a brassóiak és a máramarosiak erős ellenállást fejtettek ki.

Az Erdélybe 1703 őszén begyűrűző Rákóczi-szabadságharc eseményeit Cserei Mihály Históriaijából vett hosszú részletekkel mutatja be. Véleménye szerint „Rákóczi Ferenc kurucainak emléke ezen ország népeinek emlékeze-

tében mint égi átok maradt fenn”. Cserei szövegéből kurzívval kiemeli azt a nevezetes részt, amelyben óvja az erdélyieket a magyarországiakkal való szövetségtől, mivel ezek az állhatatlan, zavarkeltő, lusta, gőgös, nagyravágyó, semmirevaló, rabló magyarországiak csak a szorgalmas és takarékos erdélyiek zsírján gazdagodtak meg.²

George Barit munkája a most vizsgált korszak vonatkozásában a 19. század utolsó évtizedeiben megjelent német vagy magyar feldolgozásokhoz viszonyítva kissé régiesebb felfogású és stílusú történelmi mű benyomását kelti.

Az 1960–1964 között a Román Akadémia kiadásában megjelent négykötetes Románia története³ a szocialista kor immár sztálinista túlzásoktól mentes, de szigorúan a történelmi materializmusra épülő elvi alapokon született. Erdély múltjának most vizsgált korszaka tekintetében, mint látni fogjuk, a korábbi magyar szakirodalom jó néhány sztereotípiáját átvette.

E mű III. kötetében korszakunk, I. Apafi Mihály uralkodása (1661–1690), a Habsburg-uralom berendezkedése, a korai Gubernium időszaka (1690–1703), a kuruc szabadságharc Erdélyben és a császáriak végleges berendezkedése (1703–1709) elég hosszan és részletes tárgyalásban szerepel, Ștefan Pascu az 1690 előtti időszakot, David Prodan pedig az 1691. évvel kezdődöt írta.⁴ Pascu szerint Apafi politikai ambíciók nélkül került a trónra, így meg is felelt az Oszmán Birodalomnak. Inkább papnak való volt, mint fejedelemnek – idézi Cserei Mihály Históriaját, a politikai döntéseket a főurak hozták, elsősorban saját érdekeiket tartva szem előtt. Ebben a helyzetben a törvényhozás a három rendi nemzet privilégiumait erősítette. A főnemesség „pártokba” tömörült, Apafi pártját Teleki Mihály vezette, akinek politikai befolyása és hatalma zsarnoksággént van beállítva, szintén Cserei szó szerinti idézetei alapján. Az ellenpártokat, a Bánffy György kolozsvári főkapitányét vagy a Béli Pál vezette frakciót legyőzték.

Említi a kötet az erdélyi politika francia- és Habsburg-ellenes beállítottságát az 1670-es években, ami megfelelt az Oszmán Birodalomnak is. 1683-ban Bécs ostrománál az erdélyi hadsereg is jelen volt a török táborban, a keresztyén győzelem után azonban Teleki azonnal felvette a kapcsolatot a Habsburg diplomáciával.

2 Uo. 285.

3 Istoria Romîniei. Coordonat de Constantinescu-Iași et alii. Vol. I–IV. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. București 1960–1964. vol. III.

4 Uo. 220–251.

Mivel Nyugaton nem aratott sikereket, a Habsburg-kormányzat Kelet felé fordult, és a bécsi győzelem után a császári csapatok visszafoglalták Budát (1686). Magyarország meghódítása után – olvassuk a kötetben – Bécs figyelemre a három román ország, Erdély, Havasalföld és Moldva felé fordult. Erdély azonban nem volt közvetlen török hódoltság alatt, ezért nyíltan nem lehetett meghódítani. Azzal az ürüggyel, hogy Erdély valaha a magyar korona alá tartozott, a Habsburg Birodalom a rá jellemző kétszínűséggel alkalmazta a diplomácia ravaszságait Erdély megszerzése végett. 1685-ben Dunod követése a császár védelmét ígerte Erdélynek, cserébe a hadsereg egy részének téli ellátását igényelte. Dunod főleg Telekivel épített ki jó kapcsolatokat, aki haláláig feltétlen híve maradt a császári háznak. Az események bemutatásában a kötet Csereire és Bethlen Miklós Önéletírására támaszkodik.

Részletesen leírja a kötet, miként került Habsburg befolyás alá Erdély 1685–1688 folyamán, Brassó ellenállása bemutatásakor hangsúlyozza, hogy a város plebejus lakossága vezette az ellenállást. 1690-ben Apafi Mihály halála új helyzetet teremtett, Bethlen Miklós tárgyalta Bécsben Erdély jövőjéről. Az 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum jelentőségét kiemeli, ez volt Erdély alkotmánya 150 évig. Megmaradt a fejedelemség hagyományos vallási és társadalmi rendszere, az országot Gubernium irányította a császártól kinevezett gubernátorral az élén. A kötet véleménye szerint az erdélyi rendek meg lehettek elégedve.

Hangsúlyozza, hogy a Habsburg-kormányzat a főhadiparancsnokokra (1695-től Rabutin de Bussy) támaszkodva gyakorlatilag megemelte a Diplomában leszögezett évi adó mennyiségét. Részletezi, mennyi nehézséget és elszegényedést okozott Erdélynek a császári katonaság ellátása. A főnemesség viszont megbékült a helyzettel, elsősorban az osztogatott címek (gróf, báró) és tisztségek miatt.

A románok vallási uniójának (1697–1700) bemutatásakor hangsúlyozza, hogy az uniót elfogadó ortodox papság meg kívánta őrizni a keleti liturgiát, az unióval a katolikus papság jogállását szerette volna elérni. Kiemeli ugyanakkor a románok népi ellenállását az unióval szemben.

Rákóczi Ferenc szabadságharca (1703-tól) a mű szerint Thököly Imre és mások Habsburg-ellenes harcának a folytatása volt. Rákóczi nagybirtokos volt ugyan, mégis sikerült zászlója alá gyűjtenie mindenféle nemzetiségű és

társadalmi állapotú rétegeket. Rákóczinak kezdetben nem voltak céljai Erdéllyel, azt Thököly Imre legitim birtokának tekintette. Erdély népei mégis a kurucok pártjára álltak. A nemesség egy része is elfogadta Rákóczit, tárgyszerűen írja le a szöveg Rákóczi fejedelemmé választását és beiktatását. Kitér a nemzetközi helyzetre is, amikor Rákóczit Franciaország támogatta. Hoszszan elemzi ugyanakkor a kuruc mozgalom erdélyi sikertelenségének okait: az erdélyi főnemesség Habsburg-párti maradt, a birtokos nemesség félt a jobbágyok tömeges felszabadításától. Emiatt a szatmári békében jelentkező kompromisszum Erdély vezető rétegeinek is kedvező volt. A Habsburg-uralom Erdélyben 1709 után szerveződhetett meg alaposan.

Ugyanennek a kornak a terméke a *Din istoria Transilvaniei*⁵, amely az Apafi-korszakot a dekadencia koraként emlegeti, Apafi „gyengekezű” jelzője itt is szerepel, a politika meghatározó alakja pedig Teleki Mihály, „Isten ostora Erdélyben” – Cserei Mihály jellemzését idézve. Az ambiciózus Teleki „vezetésével akadálytalanul folytatódhatott a nemesség anarchiája” – írják a szerzők. A főnemességet csak vagyongyarapítási vágyai vezették, érdekei szerint váltogatta Erdély politikai orientációját, így az új török offenzíva az országot legyengült állapotban találta. Nem hiányzik a képből a néptömegek fokozódó kizsákmányolása sem, amelyhez a feudális urak mellett a növekvő török adó is hozzájárult.

1683 után Erdély új politikai orientációra kényszerült, az itteni török örökségre Ausztria császára és Lengyelország királya is vágyott. Az előbbinek sikerült megszereznie az uralmat Erdély fölött diplomáciai, de főként katonai eszközökkel. 1688-ban Caraffa tábornok seregének jelenlétében nyilvánította ki a Fogarason tartott erdélyi országgyűlés, hogy lemond az Oszmán Birodalom védelméről, és elfogadja a Habsburg császár fennhatóságát. „Ezzel a nyilatkozattal véget ért Erdélyben a török fennhatóság kora és elkezdődött az osztrák fennhatóság korszaka, amely 1867-ig tartott”.

1691-ben – olvassuk a szövegben – megszületett a *Diploma Leopoldinum*, amelyet „nagy ügyességgel és kétszínűséggel” állítottak össze. Néhány kétértelműen megfogalmazott kitétele később alkalmat adott a bécsi udvar beavatkozására. A császár úgy szervezte meg Erdély kormányzatát, hogy auto-

5 *C. Daicovicu–Șt. Pascu–V. Chereșteșiu–T. Morariu: Din istoria Transilvaniei. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. București 1960. vol. I. 145–146, 152–158.*

nómiaja minél korlátozottabb, a bécsi udvar befolyása pedig minél erősebb legyen. Uralmának erdélyi megszilárdításához jelentősen hozzájárult a nemesség, főként az arisztokrácia, amelyet címek és rangok adományozásával hódított meg. Ez a rendszer jobban biztosította a jobbágyok kizsákmányolását – állítják a szerzők –, mivel az országban állomásozó császári hadsereg garantálta a parasztfelkelések elnyomását.

Az 1969-ben megjelent egykötetes *Istoria României*⁶ nagyjából ugyanilyen felfogásban, csak jóval rövidebbre fogottan tárgyalja a vizsgált időszakot. Itt Apafit röviden így jellemzik: „hiányoztak belőle a politikai vezetőknek szükséges tulajdonságok.” Az országot a „ravasz és skrupulusok nélküli” Teleki Mihály vezette, francia szövetségben elindított Habsburg-ellenes akciója sikertelenül zárult. Apafi Mihály itt is „gyengekezűként” szerepel.

Az 1690 utáni erdélyi eseményeket röviden és tárgyyszerűen sorolja fel, amelyek következtében Erdély a Habsburg Birodalom provinciája lett, alap törvénye pedig a Diploma Leopoldinum. Rákóczi szabadságharcának bemutatásakor a különféle társadalmi rétegeknek tett ígéreteket és a nemzetközi (francia, svéd, orosz) támogatást említi. 1708-ban megkezdődött a kuruc mozgalom hanyatlása – jelzi a mű –, a szatmári béke után megerősödött Erdélyben a Habsburg-uralom és annak a nemességgel való együttműködése.

Ez a történelmi munka sokáig egyetemi tankönyvként is szerepelt, értéktételeiben a korábbiakhoz képest már kevésbé szerepeltek a történelmi materializmus sablonjai.

1983-ban jelent meg a *De la statul geto-dac la statul român unitar* (A géta-dák államtól az egységes román államig) című kötet Mușat és Ardeleanu szerkesztésében,⁷ és mind a címe, mind a megjelenés dátuma elárulja, hogy a Ceausescu-rezsim propagandaszempontjai szerint készült. Alapfel fogása az, hogy a három román ország: Havaselve, Moldva, Erdély a 17. század közepén – a velük kötött nemzetközi szerződések tanúsága szerint – önálló országok voltak, és hármas szövetségük Vitéz Mihály vajda a románok egységét és függetlenségét célzó politikai testamentumának megvalósítását jelentette.

6 *Istoria României*. Coordonat de Miron Constantinesu, Constantin Daicoviciu, Stefan Pascu. Editura Didactica. București 1969.

7 *Mircea Mușat – Ion Ardeleanu: De la statul geto-dac la statul român unitar*. Editura științifică. București 1983.

1683 után a román országok igyekeztek elismertetni önállóságukat a nagyhatalmakkal, Apafi Mihály fejedelemnek ilyen irányú tárgyalásai nem vezettek sikerre. Ausztria – hadi sikereire alapozva – nagyhatalomnak tartotta magát, és rá akarta tenni a kezét az erdélyi fejedelemségre. Sikertült rávennie Apafit a balázsfalvi szerződésre (1686), amely megengedte a császári csapatok tartózkodását Erdély területén. 1688-ban Caraffa tábornok nyomására az erdélyi rendek elfogadták a Habsburg-uralmat, amit aztán a lipóti diploma szentesített.

A szerzők összesen négy oldalon⁸ foglalják össze korszakunk erdélyi történéseit, röviden vázolják Erdély 1690 utáni császári adminisztrációját, az új kormányservek kialakulását. A Rákóczi-mozgalom tárgyalásakor erősen hangsúlyozzák a román résztvevők (Pintea Viteazul, Marcu Hateganu parancsnokok) jelentőségét, és megállapításuk szerint a mozgalom utolsó, hanyatló éveiben épp a románok lakta területeken (Erdélyi Szigethegység, Kővár stb.) tartotta meg fennhatóságát. Az 1711-es szatmári béke után egyes román csapatok 1712-ben is folytatták a harcot, például Nichita Balica és Bucur Câmpean.

Hangsúlyozzák a szerzők, „hogy az 1688–1867 közötti időszakra vonatkozóan, amikor Erdély Habsburg fennhatóság alatt élt, nem állítható az, hogy magyar uralom lett volna”. Az erdélyi fejedelemségnek külön országgyűlése és külön adminisztrációja volt. „A fejedelemség szuverenitásának és Magyarországtól való függetlenségének elismerését jelenti, hogy a balázsfalvi szerződést Erdély fejedelmével, nem pedig Magyarország királyával kötötték.” Ez utóbbi mondat teljes képtelenség, hiszen a szerződést a Habsburg oldalról aláíró Lipót császár egyúttal Magyarország királya is volt, önmagával pedig nyilván nem köthetett volna szerződést. A szerzőknek Erdélynek Magyarországtól való folyamatos függetlenségét bizonyítani akaró igyekezetükben, úgy látszik, fel sem tűnt állításuk abszurditása.

1990-től kezdődően a román történetírás is megújult, immár figyelembe vehette azokat a külföldi, magyar, német stb. szakmunkákat, amelyeknek idézéséről korábban szó sem lehetett, vagy amelyeket kormányzati nyomásra tudománytalan történelemhamisításként kellett megbélyegezni, mint pl. az 1986-ban megjelent háromkötetes Erdély történetét. Amint az alábbiakban

8 Uo. 180–183.

látni fogjuk, az utóbbi két évtizedben megjelent művek elhagyták a nacionalista túlzásokat, reálisan és pejoratív jelzők nélkül jellemzik például Apafit és politikáját, a Habsburgok nagyhatalmi törekvéseit, a Rákóczi vezette kuruc mozgalmat.

Három, 1997–2005 között megjelent összefoglaló, általában Románia történetét vagy a kisebb régió, Erdély múltját tárgyaló munkát választottam ki, amelyek közkézen forognak szakkörökben és az egyetemi oktatásban.

Időrendben az első az 1997-ben kiadott *Istoria României. Transilvania*⁹ c. munka, szerzőgárdáját túlnyomó részben kolozsvári történészek alkotják. Az I. kötet V. fejezete tárgyalja a 17. század második felének eseményeit, szerzői Avram Andea és Susana Andea, a VI. fejezetet (Erdély a Habsburg uralom alatt) pedig Avram Andea és Aurel Răduțiu írta.

Az V. fejezetben *Rivalizálás és óvatosság* címen kerül bemutatásra Apafi korszaka.¹⁰ A szerzők kifejtik, hogy a török segítséggel hatalomra került Apafinak kezdetben nem sok tekintélye volt a rendek előtt, de ügyes politikával lassacskán sikerült elfogadtatnia a rendekkel fejedelmi akaratát. Akár csak Barcsait, őt is török csapatok támogatták, jobbnak látta azonban, hogy a román származású nemes, Budai Péter követségével a szomszéd román uralkodóktól kérjen segítséget. Az onnan kapott katonai támogatással sikerült felszabadítani az erdélyi városokat a császári csapatoktól. Az 1663–64-es magyarországi török offenzívában Apafi is részt vett, akár csak a moldvai és a havasalföldi uralkodók. Apafi ekkor részben Grigore Ghica moldvai fejedelem titkos bécsi kapcsolatai, részben erdélyi nemesek révén kereste a kapcsolatfelvételt a császári udvarral.

A vasvári béke, a szerzők véleménye szerint, az erdélyi fejedelmi hatalom gyengülését is jelzi, diplomáciai erőfeszítései ellenére a váradi vilajet és Erdély között meghatározatlan maradt a határ, nem rögzítették Erdély adójának nagyságát. Ebben a helyzetben a két erdélyi párt, a törökös és a habsburgiánus fegyverszünetet kötött. Újabb kényes helyzetet jelentett az 1672–74-es török–lengyel háború, amely Podólia török kézre kerülésével végződött,

9 *Istoria României. Transilvania*. Coordonator Anton Drăgoescu. Editura „George Barițiu”. Cluj-Napoca 199. vol. I.

10 Uo. 614–641.

Apafi pedig logisztikai segítséget nyújtott a törököknek. Továbbra is ápolta lengyel, moldvai és havasalföldi kapcsolatait, de a Porta hűséges híve maradt, igyekezett azonban megvédeni Erdély érdekeit a törökökkel szemben.

Erdély és a Habsburg Birodalom viszonyában e korszakban két szakaszt különböztetnek meg a szerzők. Az első kb. 1672-ig tart, amikor a Habsburg-párti főurak növekvő befolyásától meghatározott ügyes politika révén békés jószomszédi viszonyt sikerült fenntartani. A második 1670 után kezdődik, amikor a Partiumban egyre több magyarországi menekült református kap menedéket, akiket „a Béctől támogatott katolikus egyház intoleranciája” üldözött el. A magyarországi bujdosók kérdése újból felszínre hozta a pártokat, megoszlottak a vélemények a segítségnyújtásról. Az a vélemény vált uralkodóvá, hogy a segítségnyújtáshoz szükséges a Porta beleegyezése, Apafi diplomatái többször is folyamodtak a jóváhagyásért.

Erdély francia kapcsolata 1677–1679-ben a szerzők megállapítása szerint nem jelentett semmi előnyt az országnak, Apafi szerepe lassan csökkent a magyarországi bujdosók támogatásában, a Porta pedig egyre inkább Thököly Imrét segítette.

Apafi részt vett az 1681-es és az 1682-es magyarországi török hadjáratban, majd Bécs 1683-as ostromában is, ekkor azonban Béccsel szemben óvatos és lehetőleg nem ellenséges politikát folytatott, helyesen mérve fel a megváltozott erőviszonyokat.

Külön alfejezetet szentelnek a szerzők Erdély és a „román országok” Apafi-kori viszonyának A jószomszédság állandósága címmel.

Erdély 1683-ban megváltozott külpolitikai viszonyait új alfejezetben tárgyalja a szerzőpáros, hangsúlyozva, hogy a Béccsel kiépítendő kapcsolatokban Apafi kihasználta Jan Sobieski lengyel király közvetítését. Kiemelik Teleki Mihály szerepét, aki megsejtette a törökök hanyatlását és a keresztyének és az oszmánok közötti erőviszonyok megváltozását, és tárgyalásokkal kedvezőbb helyzetet kívánt kivívni Erdélynek, mint amilyennel a katonai hódítás fenyegetett. Úgy vélik, Apafi 1684-ben nem hitt a nagy közép-európai változásban, közvetítőnek ajánlkozott egy Habsburg–török békében, azzal a céllal, hogy Erdélyt is bevegék a békébe.

1685-ben körvonalazódtak Bécs tervei Erdély és Havasalföld megszerzésre a magyar korona jogán, ugyanakkor Lengyelországnak is voltak e régiókban és Moldvában expanziós tervei. Antide Dunod, a császár követe Erdély és Ha-

vasalföld szövetségét kívánta létrehozni Lipót császár védnöksége alatt. Ezzel párhuzamosan az Erdéllyel kötendő szövetség feltételeit is előadta. Apafi igyekezett a lengyel kapcsolattal ellensúlyozni a túlzó Habsburg-követeléseket.

Az 1685–88-as események – a Szent Liga előretörése, a császári csapatok bejövetele Erdélybe – vonatkozásában a szerzők véleménye szerint „Apafit és tanácsosait folyamatosan túllépték a történések, képtelenek voltak az ellenfelek következő lépéseit előre látni és megtenni az óvintézkedéseket, így Erdély lassan, de biztosan a császáriak kezébe csúszott.”

Leszögezik, hogy amikor Caraffa generális nyomására 1688 májusában az erdélyi országgyűlés hivatalosan kinyilvánította a Portától való elszakadást, és elfogadta Lipót császár védnökségét, Erdély új jogi helyzetbe került. Megszűnt a török függőség, viszont az ország Habsburg birodalombeli helyzetét egyelőre semmi sem garantálta, a császári udvar halogatta a diploma kiadását, a hadi helyzet számára kedvező alakulását remélve.

A VI. fejezet az Erdély a Habsburg-uralom alatt címet viseli, szerzői az első alfejezetben a lipóti diplomák létrejöttét tárgyalják. Kifejtik, hogy 1688-tól kezdődően „fennállt a nagy veszélye annak, hogy Erdély betagozódik a Magyar Királyságba”.¹¹ Ezt a megoldást az erdélyi rendek túlnyomó többségben elvetették, és főleg az egykor Magyarországról Erdélybe menekült nemes családok leszármazottai karolták fel, akik most Magyarország felszabadításakor abban reménykedtek, hogy visszakapják egykori uradalmaikat. Így érdekükben állt a fejedelemség integrálása és gyakorlati megszüntetése, amely az erdélyiektől teljesen idegen volt.

Egy hosszú bekezdésben tekintik át az 1688–1690-es eseményeket, az erdélyiek ellenségesen fogadták a császári csapatokat (Brassó, Beszterce, Nagybánya ellenállása), az adózó nép elégedetlenkedett az adó emelése miatt. I. Apafi Mihály halála és II. Apafi Mihály fejedelemségének el nem ismerése bonyolította a politikai helyzetet, ráadásul a törökök Belgrádnál ellentámadásba lendültek. Heisler generális Havasalföldről visszavonult Erdélybe, a török csapatok viszont Zernyestnél megverték és fogságba ejtették, Teleki Mihály elesett, a törökök pedig Thököly Imrét tették meg erdélyi fejedelem-

11 Uo. 647.

nek. „E kritikus helyzetben, amikor úgy tűnt, Erdély megszabadul a császári védnökségtől, a bécsi udvar sietett jóváhagyni a Bethlen Miklós követ által régóta sürgetett diplomát.”

Az 1691-ben kiadott lipóti diploma 18 pontjának bemutatása után leszögezik a szerzők, hogy az új uralomnak hiányzott a kellő társadalmi alapja, amelyet egy népes és erős katolikus egyház nyújthatott volna. Ezért indult meg már 1692-ben a románoknak az egyházi unióra való csábítása, a hosszú tárgyalások azonban csak 1697-ben vezettek eredményre. 1700-ban és 1701-ben születtek meg a románok egyházi uniójának feltételeit rögzítő diplomák.

Az 1703–1709 közötti eseményeket, a kuruc szabadságharc erdélyi történéseit a korszerű szakirodalom alapján mutatják be, főként Magyarai András ilyen témájú közleményeire alapozva.

2003-ban jelent meg a második munka, az ún. „akadémiai szintézis” a Román Akadémia történettudományi és régészeti osztályának égisze alatt, amely 10 kötetben foglalta össze a Románok történetét.¹² Címével ellentétben nem csupán a román nép történetét vagy a románok történetét nyújtja, hanem Románia történetét, és az V. kötet alcíme is jelzi, hogy a 17. századot az „európai szellemű megújulás” időszakának tekintik a szerzők. A korszakunkat tárgyaló III., Erdély I. Apafi Mihály idejében címet viselő fejezetet – akárcsak a megelőző munkában – Susana Andea és Avram Andea írta, 21 oldalon foglalták össze mondanivalójukat. A szerzőpáros szinte szó szerint újraközölte az 1997-ben már kiadott szövegét. A lipóti diplomáról szólva kiegészítésként megjegyzi, hogy az 1691-ben kiadott oklevél az erdélyi fejedelemség alkotmánya volt „az 1867-es osztrák–magyar dualizmusig”.

A IV. fejezet A Habsburg-rezsim kezdete Erdélyben és II. Rákóczi Ferenc ellenmozgalma címet viseli, szerzője Magyarai András. A lipóti diploma kapcsán megjegyzi, hogy ugyanazokra az elvekre épült, amelyet már Caraffa generális korábban megfogalmazott: határtartományról lévén szó a közvetlen kormányzatot „félelemmel és szelídséggel” kell megvalósítani, a félelmet a császári csapatok jelenléte biztosítja, a szelídséget pedig a bevett vallások rendszerének érintetlenül hagyása jelenti. Az 1692-ben megalakult Gubernium lett az új helyzetben Erdély kormánya, ahogyan erősödött a Habs-

12 Istoria românilor. vol. V. O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716). Coord. Virgil Căndea. Editura Enciclopedică. București 2003.

burg-uralom Délkelet-Európában, úgy csökkent a Gubernium hatásköre is, a Bécsben létrehozott Erdélyi Udvari Kancellária által közvetített uralkodói rendelkezések végrehajtójává vált.

A Rákóczi vezette Habsburg-ellenes felkelés erdélyi eseményeinek bemutatását 1703 őszével kezdi, amikor Szatmárban és Biharban terjedt a kuruc mozgalom, amely 1704-ben egész Erdélyt átfogta. A szerző megállapításaiban visszaköszönnek a korábbi marxista jellegű és a népi rétegek nemzetiségűtlől független egymásra találását sugalló megfogalmazások: „A román, magyar és német parasztok és kispapok kitartó harcot folytattak a belső és külső ellenség ellen. Itt a kuruc mozgalom erőteljes antifeudális jelleget kapott.” Az erdélyi seregek átálltak a kuruc oldalra, császári oldalon csak a reguláris hadsereg maradt. „A parasztmozgalmak radikalizmusától megrettent fő- és középnemesek jelentős része a várakban (Beszterce, Kolozsvár, Szeben, Görgény stb.) keresett menedéket. A nemesség magatartása a parasztok felháborodását váltotta ki, akik feldúlták a nemesi udvarokat.” A kuruc mozgalom csúcspontját az 1707-es marosvásárhelyi fejedelemebeiktató országgyűlés jelentette. Utána viszont a hanyatlás következett a megoldatlan társadalmi kérdések, a jobbágykatonák szabadságának elodázása miatt, és a nemzetközi helyzet megváltozása is hozzájárult a bukáshoz. A szatmári béke az uralkodó osztályok kompromisszuma volt a császári kormánnyal.

Harmadikként az *Istoria Transilvaniei* c. két kötetes munkát tekintem át, ez 2005-ben jelent meg,¹³ a most vizsgált témát tárgyaló fejezeteket Susana Andea, Anton Dörner és Magyarai András írta. A kolozsvári történészekből álló munkacsoport kitűzött célja szerint egy korszerű történeti munkát kívánt nyújtani az olvasóknak, amely kellő részletességgel és a legújabb szakirodalom figyelembevételével foglalja össze a történeteket.

Az Apafi-korszakot a szerző *Anarchia és tekintély között* címen tárgyalja, három részre osztja, az 1664-es vasvári békéig tartó első szakaszban a rendek megerősödését tapasztalhatjuk. Utána viszont, Bethlen János kancellárnak is köszönhetően, Apafinak sikerült megszilárdítania a hatalmát. Bánffy György kolozsvári főkapitány és Béli Pál kivégzése-száműzetése után a fejedelem

13 *Istoria Transilvaniei*. Coord. Ioan-Aurel Pop–Thomas Năgler–Magyarai András vol. I–II. Institutul Cultural Român. Cluj-Napoca 2005. vol. II. 137–140.

köré csoportosult főnemesek hatalma egyre nagyobbá vált, vezéralakjuk Teleki Mihály tanácsúr volt. A harmadik szakaszt a császári csapatok bevonulása jelzi, ekkortól gyakorlatilag Teleki kormányozta az országot.

Apafi külpolitikáját körültekintőnek és meggondoltnak tartja a szerző, a fejedelem részt vett az 1664 előtti oszmán hadjáratban, a törökök Lengyelország elleni hadjáratát is támogatta, de nem nyíltan, igyekezett leplezni törökpartiságát. 1670 után támogatta a magyarországi „református lázadókat,” a Habsburg-ellenes francia királlyal is szövetséget kötött. Külön bekezdésekben foglalkozik Apafinak a „szomszédos román országok”-hoz és Lengyelországhoz fűződő viszonyával, hangsúlyozva, hogy a fejedelem ezekben a korábbi hagyományokat folytatta. 1683 után viszont Bécs felé kellett orientálnia. Az 1685–1688 közötti tárgyalásokat ugyanazzal a szöveggel adja elő a szerző, amely e megelőző, 2004-ben megjelent műben szerepel.

A 6.1. fejezetben Erdély katonai meghódítása a XVII. század végén címmel Magyar András foglalja össze a történéseket, részben újra közölve azt a szöveget, amely a 2003-ban megjelent akadémiai szintézisben már olvasható. Újdonságként hangsúlyozza viszont, hogy Bécs ostroma után felmerült Erdély, Havaselve és Moldva szövetségének terve, amely kihasználhatta volna a két nagyhatalom vetélkedését. Az erdélyiek egy önálló ütközőállam létrehozását is tervezték a két nagyhatalom között, francia segítséggel. Bécs főként diplomáciai úton ellensúlyozta ezeket a számára kedvezőtlen terveket.

Az említett szintézisnél jóval részletesebben mutatja be e munkában Magyar András a Habsburg-uralom erdélyi gazdasági berendezkedését, amely kezdetben bérbe adta a kincstári jövedelmeket a főuraknak, 1697 után viszont, amikor a zentai győzelemmel és a karlócai békével csökkentek a hadikiadások, e jövedelmeket saját intézményes kezelésébe vette. Ekkortól kezdte meg a bécsi udvar az abszolutisztikus központosított rendszer kiterjesztését Erdélyre.

A 6.2. fejezetben Anton Dörner Erdély intézményeinek fejlődése 1691-től 1711-ig címmel foglalta össze az új államberendezés intézményeinek (Gubernium, Erdélyi Kancellária, Udvari Kancellária, Kincstartóság) kialakulását és tevékenységét. Bár 1691-től fogva az erdélyi kancellária volt a fő és az udvari annak alárendeltje, 1697 után Lipót császár nyomására lassan az udvari kancellária vált a meghatározó tényezővé.

A 6.4. fejezetben Magyari András A kuruc háború és a szatmári béke cím alatt foglalta össze a II. Rákóczi Ferenc vezette mozgalom eseményeit. Amíg az akadémiai szintézisben azt hangsúlyozta, hogy a Kárpát-medence népeinek az idegen uralom elleni harcát jelentette a mozgalom, itt inkább a gazdasági és a társadalmi okokat részletezi. Kiemeli a népi elégedetlenség egyre szervezettebb akcióit (hajdúk, kurucok néven emlegetik őket), de hangsúlyozza, hogy a nemesség körében is terjedt az elégedetlenség politikai, gazdasági és vallási okokból.

Erdélyben szinte spontán módon indultak meg a hajdúk csapatai 1703-ban, köztük a Vitéz Pinteá vezette Nagybányánál, a lázadások több helyen egyszerre törtek ki. Az erdélyi kuruc mozgalom a későbbiekben is nélkülözötte az egységes vezetést, emiatt győzhettek többször is a császári csapatok.

A kuruc szabadságharc erdélyi eseményeinek részletes bemutatása után a szerző leszögezi, hogy az 1711-ben megkötött szatmári béke kompromisszumot jelentett a magyarországi és erdélyi uralmát megőrző Osztrák Monarchia és a privilégiumait megőrző nemesség között.